

Археологічний літопис Лівобережної України

Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації

Інститут археології
Національної
Академії наук
України

Науковий журнал
Заснований у 1997 р.

Виходить раз на півріччя

Редакційна колегія:

Олександр СУПРУНЕНКО,
головний редактор, кандидат історичних наук,
заслужений працівник культури України (Полтава)

Петро БОНДАРЕВСЬКИЙ,
заслужений працівник культури України (Полтава)

Вадим ВАДИМОВ,
член-кореспондент Української Академії Архітектури,
доктор архітектури (Полтава)

Іван ГЛИЗЬ,
начальник управління культури Полтавської
облдержадміністрації (Полтава)

Гліб ІВАКІН,
доктор історичних наук (Київ)

Володимир КОВАЛЕНКО,
кандидат історичних наук,
заслужений працівник освіти України (Чернігів)

Ірина КОВАЛЬОВА,
доктор історичних наук, професор (Дніпропетровськ)

Володимир МІХЄСВ,
доктор історичних наук, професор (Харків)

Олександр МОЦЯ,
член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор (Київ)

Олексій НЕСТУЛЯ,
доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України (Полтава)

Андрій ОБЛОМСЬКИЙ,
доктор історичних наук (Москва)

Олександр СИМОНЕНКО,
доктор історичних наук (Київ)

Ростислав ТЕРПИЛОВСЬКИЙ,
доктор історичних наук, професор (Київ)

Петро ТОЛОЧКО,
академік НАН України,
доктор історичних наук, професор (Київ)

Борис ШРАМКО,
доктор історичних наук, професор (Харків)

Редакція:

Ірина КУЛАТОВА,
відповідальний секретар

Олександр ТІТКОВ,
технічний редактор, комп'ютерна верстка

Костянтин МИРОНЕНКО,
Вячеслав ШЕРСТЮК,
комп'ютерний набір

Адреса редакції:
Україна, 36011, м.Полтава-11, вул.Комсомольська, 37,
Центр охорони та досліджень пам'яток археології
управління культури Полтавської облдержадміністрації
Тел., факс: (053-22) 226-12
e-mail: cpram@ua.fm

Editorial office:
Centre of Protection & Research
of Archaeological Sites Culture Board
of the Poltava Regional State Administration
37, Komсомольska Str.,
Poltava, 36 011, Ukraine
tel., fax: +380 (053-22) 226-12
e-mail: cpram@ua.fm

© АРХЕОЛОГІЧНИЙ ЛІТОПИС
ЛІВБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ,
числа 2 (14) * 2003

© ARCHAEOLOGICAL CHRONICLES OF THE
DNIPIER LEFT-BANK UKRAINE
SCIENTIFIC MAGAZINE
№№ 2 (14) * 2003

Видас: ВЦ "Археологія" ЦОДПА

№ 2 * 2003

ЗМІСТ

Охорона пам'яток

- Моця Б.О. (м.Київ).** Проблеми охорони та використання археологічних об'єктів культурної спадщини в Україні 5
Кулатова І.М., Мироненко К.М. (м.Полтава) Про визначення історичного ареалу міста Кременчук 12

Музеєфікація пам'яток археології

- Титова О.М., Кепін Д.В. (м.Київ).** Дефініція поняття "археопарк" 5

- До 60-річчя визволення України від фашистських загарбників
Супруненко О.Б. (м.Полтава). Музейник та археолог Микита Стан:
доля і війна 14

Археологія: статті і публікації

- Лугова Л.М. (м.Полтава).** Кургани епохи ранньої бронзи поблизу Кременчука 23
Кулатова І.М., Супруненко О.Б. (м.Полтава). Кургани скіфського часу Перещепинського некрополю у Більську (за розкопками 2002 р.) ... 30
Шерстюк В.В. (м.Полтава). Археологічні розвідки в околицях Кременчука 62
Луговий Р.С., Ткаченко О.М. (м.Полтава). Археологічні знахідки з Кременчуччини у збірці Полтавського краєзнавчого музею 72
Приймак В.В. (м.Суми). Два поселення другої чверті - середини I тис. н.е. на трасі нафтопроводу Мічуринськ-Кременчук 81
Обломський А.М. (м.Москва). Про спосіб організації гончарного виробництва на території Східноєвропейського Лісостепу V-VIII ст. н.е. 87
Аксьонов В.С. (м.Харків). Сидяче поховання з аланського катакомбного могильника біля с.Верхній Салтів 95
Луголок Ю.О. (м.Полтава). Деталі поясного набору доби середньовіччя у збірці Кременчучького краєзнавчого музею 103
Мироненко К.М. (м.Полтава), Шилов Ю.О. (м.Київ). Золотоордінські поховання на Кременчуччині 105

Дискусії

- Титаренко К.І. (м.Дніпропетровськ).** До питання про існування писемності в населення зрубної культури Степового Подніпров'я 110
Осадчий Є.М., Коротя О.В. (м.Суми). Укріплення раннього залізного віку поблизу с.Куземин 115

Археологія та природничі дисципліни

- Журавльов О.П. (м.Київ).** Остеологічні матеріали з поселення скіфського часу в урочищі Холодівщина поблизу Більського городища 119
Почерняєв К.Ф. (м.Полтава), Каспаров О.К. (м.Санкт-Петербург), Лядський І.К. (м.Полтава). Визначення придатності викопних кісток, знайдених на території України, для аналізу ДНК 124
Пашкевич Г.О., Горбаненко С.А. (м.Київ). Палеоеотнотанічний спектр городищ поблизу с.Волинцево 124
Артем'єв А.В. (м.Полтава). До історії захворювання жінки-сарматки з кургану поблизу с.Ливенське в Пооріллі 128

Повідомлення

- Головко І.В. (м.Пирятин).** Ліпна посудинка з Повстина 61
Музиченко Н.В. (м.Кременчук). Знахідка черепа печерної гієни поблизу с.Максимівка Кременчучького району 71
Ткаченко О.М. (м.Полтава). Кам'яний свердлений молоток з с.Гайове Кобеляцького району 129
Сидоренко О.В. (м.Лубни). Кулелійка з-під Лубен 129
Кулатова І.М., Супруненко О.Б. (м.Полтава). Нові матеріали з досліджень Більських курганних некрополів 1-4 обкл.
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ 130
RESUME 130
НАШІ АВТОРИ 132

Згідно з постановою Президії Вищої Атестаційної Комісії України від 9 червня 1999 р. № 1-05/7 затверджено "Перелік № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук", в якій у розділі "Журнали" за позицією № 1 включено "Археологічний літопис Лівобережної України" (м.Полтава) — спеціальність історія, археологія.

СИДЯЧЕ ПОХОВАННЯ З АЛАНСЬКОГО КАТАКОМБНОГО МОГИЛЬНИКА БІЛЯ с.ВЕРХНІЙ САЛТІВ

У 1989 р. на північний захід від с.Верхній Салтів (Вовчанський район Харківської обл.), на східних схилах Нетечинського яру, завідуючим відділом археології Харківського історичного музею В.Г.Бородуліним був випадково відкритий Верхньо-Салтівський IV катакомбний могильник другої половини VIII - першої половини X ст. З того часу могильник досліджували: експедиції Харківського педуніверситету ім.Г.С.Сковороди під керівництвом В.В.Колоди (1996 р.) та Харківського історичного музею на чолі з В.Г.Бородуліним (1989, 1990 р.) й автором статті (1997-2003 рр.). За весь час на могильнику було досліджено 73 поховальні комплекси, серед яких домінують катакомбні могили, в незначній кількості репрезентовані поховання у звичайних ґрунтових ямах та ямах із підбоек¹. Із загальної кількості досліджених поховальних комплексів привертає увагу катакомба №58, що містила не звичайне поховання людини.

Катакомба №58 відноситься до тих нечисленних поховальних комплексів Верхньо-Салтівського IV могильника, що не мають слідів проведення у давнину обряду знешкодження небіжчика. Сліди проведення цього обряду були відзначені майже у всіх поховальних комплексах зазначеного могильника². Дромос катакомби мав у плані форму подовженого прямокутника, без будь-яких натяків на присутність у його східній частині ходу повторного проникнення до поховальної камери (рис.1:1). Він орієнтований вздовж схилу Нетечинського яру у напрямку схід — захід, із незначним відхиленням на південь (аз.125°). Загальна довжина дромосу досягала 5,9 м, при ширині — 0,56 м у західному кінці та 0,64 м у східному. Заповнення дромосу складалося з материкової глини, із незначними домішками чорнозему, тому воно ледь відрізнялося за кольором від материка. У верхніх шарах заповнення знай-

дено кілька дрібних фрагментів салтівського кухонного горщика, орнаментованого на тулубі прокресленими горизонтальними смугами (рис.2:1) та два крупніших уламки від верхньої частини салтівського столового дворучного горщика (рис.2:2). Ці фрагменти кераміки є свідченням проведення так званої "тризни".

Дромос мав комбіноване дно. Так, у західній його частині зафіксовано 7 сходинок. Від останньої з них дно дромосу полого (під кутом близько 180°) спускалося до входу, у поховальну камеру. Перша сходинка була зафіксована на глибині 0,65 м від сучасної денної поверхні. Ширина сходинок коливалася від 0,12 до 0,62 м, висота — 0,12-0,20 м. Глибина дромосу біля входу до поховальної камери досягала 3,15 м.

Вхід до поховальної камери мав аркоподібну форму. Його верхній край фіксувався не досить чітко, бо був частково зруйнованим при обвалі склепіння камери. Ширина входу дорівнювала 0,52 м, а його глибина — 0,45 м. Вхід до поховальної камери мав поріг заввишки 0,05 м. Вхід був заповнений ґрунтом, ідентичним за складом, кольором та консистенцією до заповнення дромосу.

Поховальна камера розташована перпендикулярно дромосу. Вона мала в плані форму, близьку до овалу (рис.1:3). Її розміри: довжина — 1,77 м, ширина — 1,45 м, висота на момент дослідження — 1,0 м. Підлога — тарілкоподібна, на 4-9 см нижче від дна входу. Підлогу камери перекривав пласт ґрунту, товщина якого зменшувалася від входу до східної торцевої стінки камери. Найбільша товщина цього шару не перевищувала 0,3 м, тоді як мінімальна — складала 0,08-0,10 м. Ґрунт, що утворив цей шар, був аналогічним заповненню дромоса і потрапив з нього до поховальної камери. Під шаром ґрунту, що перекривав підлогу камери, виявлене глинисте затічне заповнення,

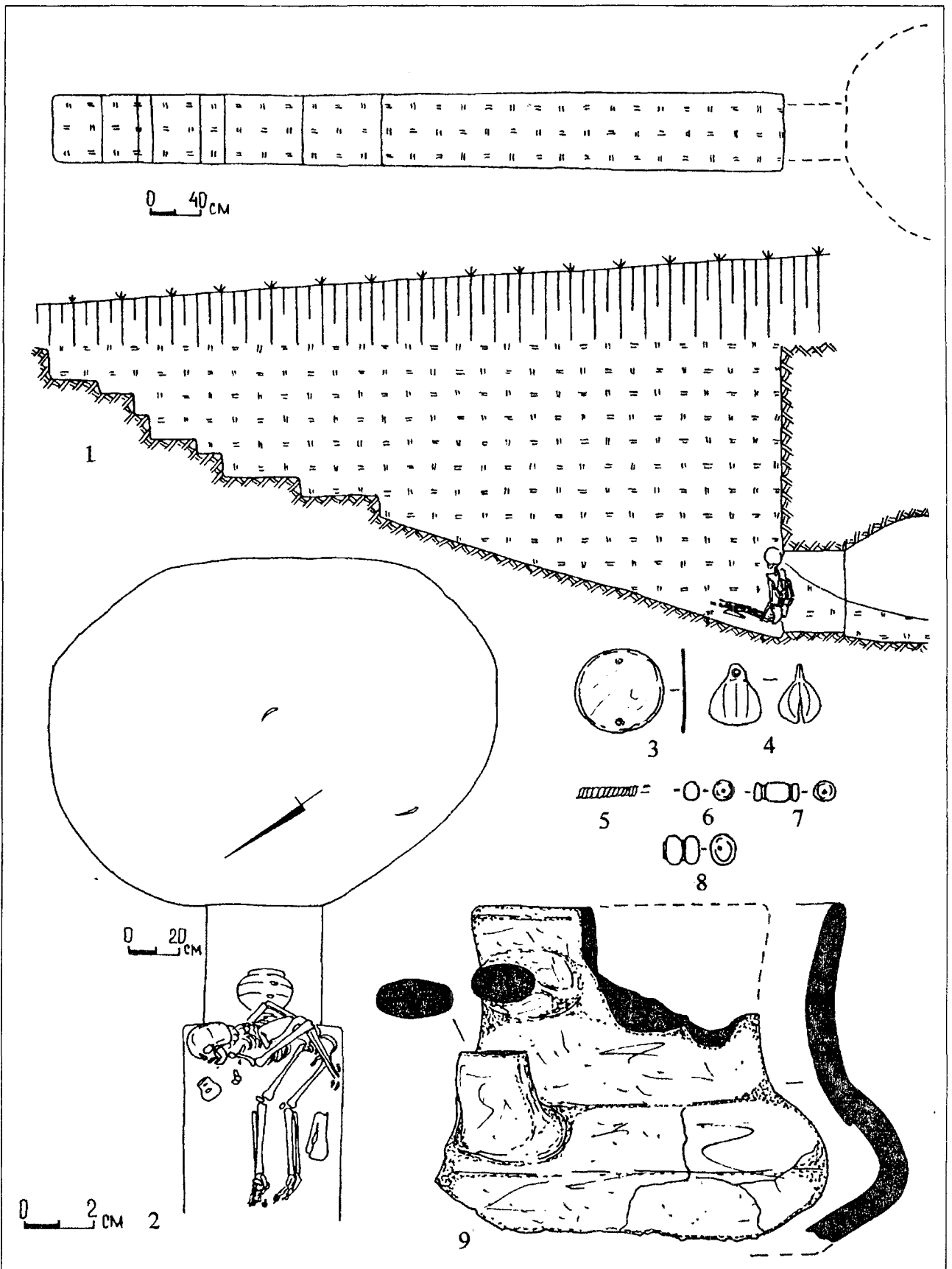

Рис.1. Верхньо-Салтівський IV катакомбний могильник. Катакомба №58.
План, перетин та знахідки. 3-4 — бронза; 5-8 — склопаста; 9 — кераміка.

що складалося з трьох прошарків. Максимальна його товщина у центрі камери досягала 2,7 см. Товщина ж кожного із трьох прошарків — 0,9 см. Межі всіх трьох прошарків були досить чіткими. У даному випадку, ми маємо справу із потраплянням до поховальної камери рідкого глинистого ґрунту, котрий збирався на підлозі та встигав засохнути до наступного разу. Після, не менш як триразового, потрапляння до камери цього глинистого заповнення дромос було остаточно закидано. Це є доказом того, що поховальна камера деякий час стояла відкритою, і до неї, через вільний вхід, з дромосу потрапляла рідка волога глина під час дощів.

Поховальна камера виявилася порожньою, на її підлозі були відсутні будь-які людські рештки. У кротовинах, що пронизували ґрунт, котрий перекривав шари затічної глини, було знайдено два людські ребра. До камери ці кістки занесені кротами з дромосу, де біля входу і було здійснене єдине поховання цієї катакомби.

Небіжчиця сиділа на дні дромосу, спиною до поховальної камери (рис.1:2). Ноги її були дещо зігнуті у колінах та випростані у напрямку до початку дромосу. Вони лежали на шарі ґрунту, товщина якого під кістками ступнів ніг досягала 0,15-0,20 м і поступово зменшувалася, сходячи нанівець при наближенні до входу у камеру. Руки були зігнуті у ліктях та випростані вниз, кисті рук знаходилися по обидва боки від кісток тазу. Верхня частина тулуба нахилена праворуч, з розворотом лівим плечем уперед так, що її череп торкався північної бокової стінки дромосу. Дівчина немов би перегороджувала своїм тілом вхід до камери.

При ній знаходився нечисленний поховальний інвентар. Так, біля кісток стопи правої ноги лежав бронзовий литий бубонець (рис.1:4). На місці шиї знайдено 4 намистини: кулясту, сплющену жовтого кольору, двосекційну блакитного кольору та дві катушкоподібні жовтого кольору (рис.1:6-8). Між північною боковою стінкою дромосу та коліном правої

ноги небіжчиці знаходилися великий фрагмент салтівського ліпного кухля жовтого кольору (рис.1:9) та відбита у давнину ручка столового горщика. Горщик же (рис.2:3) лежав на боці за спиною небіжчиці, на дні входу до камери. У горщика ще в давнину була навмисне відбита не тільки одна з ручок, що кинута поряд із небіжчицею, а й частково відбите дно. Біля гомилкової кістки лівої ноги знаходилися залишки м'ясної їжі — трубчаста кістка великої рогатої худоби.

На дні дромосу, за 1,4 м від входу до камери, знайдені речі, які, можливо, належали небіжчиці: бронзові спіралеподібна пронизка та позолочена кругла бляшка з двома отворами для прикріплення її до м'якої основи (рис.1:3,5).

Поховання у дромосах катакомб на Верхньо-Салтівському могильнику зустрічалися і раніше. Однак, такі поховання дослідниками трактувалися по-різному. Так, у 1902 р. В.О.Бабенко дослідив поховання з подібним розташуванням кістяка в дромосі катакомби №21 Верхньо-Салтівського II могильника, відкритого ним на схилах того ж Нетечінського яру. Дослідник припустив, що кістяк у дромосі міг належати підлітку-грабіжнику, який збирався зробити підкоп до могили, але був завалений ґрунтом³. Проте, специфічна поза небіжчиці у дромосі катакомби №58 не дозволяє розглядати у такому ключі дане поховання.

Значно частіше у дромосах салтівських катакомб зустрічаються кістяки людей, які лежать у випростаному положенні на спині безпосередньо у заповненні⁴ або у навмисне зроблених нішах-підбоях в одній з бокових стінок дромосу (кат.: №165 Дмитрієвського, №6 Верхньо-Салтівського I; №24 Верхньо-Салтівського III могильників)⁵. У цих випадках кістяки, як і в дромосі катакомби №58, лежать ногами у напрямку до його початку, а головою — до входу у поховальну камеру. С.О.Плетньова вважає, що ці поховання належать нерівноправним представникам (рабам) аланського середньовічного суспільства⁶. На це, на думку дослідниці, вказує бід-

ність поховального інвентаря та антропологічна відмінність небіжчиків (брахікранність) від людей, які були поховані у камерах.

Поховання у дромосах, підбоях та звичайних ґрунтових ямах, котрі зустрічаються на катакомбних могильниках салтівської культури Подоння, С.О.Плетньова пов'язує з болгарським етнічним компонентом⁷. Цієї ж думки дотримувались І.І.Ляпушкін, Н.Я.Мерперт, Д.Т.Березовець⁸. Зі слов'янами пов'язували такі поховання Верхньо-Салтівського могильника В.О.Бабенко і С.О.Семенов-Зусер⁹.

Проте, Г.Є.Афанасьєв поставив під сумнів ці припущення, вказавши на традицію існування різних типів поховальних споруд на аланських могильниках Північного Кавказу¹⁰. Пізніше О.Б.Бубенок довів, що ямні та підбійні поховання, поховання у дромосах катакомб на аланських могильниках Подоння належать аланським дітям і підліткам. Різниця ж у типах поховальних споруд є відображенням статеві-вікової стратифікації, що існувала всередині салтівського суспільства¹¹.

Однак, дівчина, що була похована у дромосі катакомби №58 в сидячому положенні, навряд чи могла належати до аланського етносу. Її череп має деякі антропологічні відмінності, в порівнянні до черепів людей, які поховані у камерах Верхньо-Салтівського IV катакомбного могильника. За польовими спостереженнями, небіжчиця мала брахікранний череп, більш сплющене лице та менш виступаючий ніс, ніж це можна було спостерігати на черепах дорослих індивідів із сусідніх катакомб. До того ж, сидячі поховання дуже рідко зустрічаються на аланських катакомбних могильниках салтівської культури Подонеччя, але всі вони були здійснені у поховальних камерах. Так, сидяче поховання у камері було відкрите при дослідженні Маяцького городища 1906 р.¹² В сидячому положенні знаходився небіжчик у поховальній камері катакомби №7 Старо-Салтівського могильника¹³. Поховання у сидячому положенні в сармато-аланських некрополях I-III ст. н.е. Північного Кавказу здійснювалися місце-

вим населенням, яке зберігало цю поховальну традицію від часів існування каякентсько-хорочоевської культури бронзового віку¹⁴. У більш пізні часи на аланських пам'ятках Північного Кавказу сидячі поховання не зустрічаються. Для епохи середньовіччя сидячі поховання наявні лише у деяких племен фіно-угорських народів (водь)¹⁵. Цікаво, що положення ніг небіжчиці з катакомби №58 повторює їх положення у водьських похованнях, тоді як в аланських сидячих похованнях воно інше.

На можливу належність до аланського етносу небіжчиці вказує лише нашивна кругла позолочена бляшка з двома отворами. Подібні бляшки доволі часто зустрічаються саме в аланських катакомбних похованнях Подоння¹⁶. Проте, у старожитностях Подоння аналогічні бляшки — прикраси налобної пов'язки, інколи трапляються й у могилах представників інших етносів салтівської археологічної культури. Так, подібну бляшку-нашивку знайдено на черепі дитини в інгумаційному болгарському похованні №300 біритуального могильника Червона Гірка¹⁷. Роль другої бляшки в цьому похованні виконував фальшивий дирхем (150 р.х./767 р. н.е.) Аббасіди ал-Мансур ас Салам з двома пробитими отворами.

Як показали дослідження пам'яток аланського населення Північного Кавказу, аналогічні бляшки використовувалися як прикраси налобних пов'язок, котрі були розпізнавальною відзнакою дівчат, що вже пройшли обряд ініціації та не досягли ще шлюбного віку¹⁸. Вірогідно, що ж роль вони виконували й у вбранні інших народів, що входили до складу Хозарського каганату. На налобну пов'язку найчастіше пришивалося 2-3 бляшки. Той факт, що в нашому випадку бляшка була всього одна, і знайдена вона не на черепі, слід пояснювати специфікою самого поховання.

Серед поховального інвентаря привертає увагу не характерний для салтівських старожитностей столовий горщик. Він має широке горло з високими вертикальними вінцями, круті високі плічка, конусо-

Рис.2. Верхньо-Салтівський IV катакомбний могильник. Катакомба №58. Кераміка.

подібний тулуб та невелике дно. Висота горщика дорівнює 28,8 см, діаметри: вінець — 22,4 см, максимальний тулуба — 31,6 см, дна — 15,2 см. Посудина має дві бокові петлеподібні ручки, котрі прикріплені в місці переходу плічок у конусоподібний тулуб. Колір поверхні горщика коливається від світло-коричневого до темно-коричневого. Горщик прикрашено вертикальними лискованими смугами на вінці, плічках, тулубі, а також трьома горизонтальними канелюрами. Зона між двома нижніми канелюрами, що знаходять-

ся на максимальному розширенні тулуба, прикрашена орнаментом зі скошених відбитків гребінцевого штампу. Третій канелюр розташовано в основі вертикального горла.

За класифікацією С.О.Плетнєвої, горщик належить до третього виду типу Г столової кераміки (горщики, корчаги)¹⁹. Посуд подібної форми переважно є характерним для пам'яток волинцевської культури²⁰. Як відзначає С.О.Плетнєва, така форма горщиків хоча й є типово слов'янською, однак техніка виготовлення, тіс-

то, засоби та мотиви орнаментациі, випал у них — суто салтівські²¹. Подекуди горщики подібної форми, але без бокових петлеподібних ручок, зустрічаються в поховальних комплексах салтівської культури. Так, горщики волинцевських форм були представлені поодинокими знахідками у катакомбах і тризнах Дмитрієвського могильника²², біритуальному могильнику Червона Гірка (кремаційне поховання №299)²³. У незначній кількості горщики слов'янських типів зустрічаються і на салтівських поселеннях слов'яно-хазарського прикордоння (Жовтневе)²⁴.

В салтівських старожитностях зустрічаються горщики подібної форми, проте вони мають низку суттєвих відмінностей. Так, горщики оздоблені невеличкими, відігнутими назовні, часто профільованими, вінцями, мають покати плічка, кулястий чи яйцеподібний тулуб, пару ручок, що кріпляться на місці максимального розширення тулуба — середині загальної висоти посудини²⁵. Горщики цього типу С.О.Плетньова визначила як невеликі піфоси²⁶. На Дмитрієвському катакомбно-могильнику вони зустрічаються винятково у тризнах²⁷. Неодноразово такі дворучні посудини були знайдені у Верхньому і Старому Салтові, Маяках, Саркелі²⁸. У кремаційних похованнях салтівського могильника Суха Гомільша подібні горщики використовувалися як поховальні урни²⁹. Фрагменти подібних посудин неодноразово зустрічались в заповненні дромосів катакомбних поховань ВСМ — IV (№37, 39, 53, 54.). В заповненні дромосу катакомби №58 також виявлені фрагменти подібного горщика (рис.2:1).

Таким чином, горщик з катакомби №58, завдяки наявності двох петлеподібних ручок, займає проміжне місце між аналогічними йому, за формою та декоруванням, волинцевськими горщиками і типово салтівськими лискованими дворучними горщиками-піфосами. У ньому поєднуються риси, властиві і волинцевським, і салтівським виробам. Якщо волинцевські горщики подібних форм характерні для пізнього етапу існування куль-

тури, що датується кінцем VII-VIII ст.³⁰, то горщик з катакомби №58, цілком імовірно, слід датувати ще більш пізнім часом — IX ст. Такому датуванню не суперечить комплекс інвентаря поховання катакомби №58 та матеріали з розташованих поряд катакомб могильника.

У ранньосередньовічних суспільствах доволі часто посуд, для потреб сім'ї, виготовлявся жінками — членами великої родини. Наявність у похованні горщика волинцевської форми, з деякими салтівськими елементами, дозволяє припустити, що його власниця належала саме до волинцевського етнокультурного середовища. Посереднім підтвердженням цьому є той факт, що у горщика, перед тим як покласти у поховання, було навмисне пошкоджено дно та відбита ручка. Це робило його непридатним для подальшого використання, тобто, він теж “умирав”, як і його господаря. Обряд псування посуду перед покладенням його до могили відзначено у слов'янських культурах раннього середньовіччя³¹, але він зовсім не відомий аланам. В цілому ж навмисне псування посуду, до розбивання включно, є характерною рисою слов'янської родинної ритуальної обрядовості (поховальної, весільної, родильної)³². Тому дівчину-підлітка, яка була похована біля входу до поховальної камери катакомби №58, слід вважати представницею волинцевського населення Дніпровського Лівобережжя, що мешкала в аланському середовищі.

Приймаючи до уваги той факт, що алани домінували у військово-політичному відношенні над усіма іншими етнічними групами Подоння в другій половині VIII — першій половині X ст., включення до складу аланської общини вихідців з іншого етнокультурного середовища слід розглядати як наслідок екзополітарної експлуатації своїх безпосередніх сусідів. Дівчина могла потрапити до аланського середовища внаслідок вдалого походу салтівців у прикордонні райони, де мешкало волинцевське населення, для його грабунку, отримання данини чи для захоплення наречених. Такі джерела отриман-

ня домашніх рабів і дружин були широко розповсюджені в багатьох народів середньовіччя³³. На нерівноправне становище похованої дівчинки, по відношенню до представників аланської общини Верхнього Салтова, на нашу думку, вказує скорчена поза та місцезнаходження небіжчиці в цьому поховальному комплексі — біля порожньої поховальної камери. Скорченість кістяків жінок і дітей, на думку С.О.Плетнєвої, однозначно вказує на їх підлегле становище чоловічій частині тогочасного суспільства, що й знайшло відображення у поховальному обряді більшості катакомб Дмитрієвського могильника³³. Для Верхньо-Салтівського та, розташованих на незначній віддалі від нього, Старо-Салтівського, Рубіжанського могильників скорчені кістяки жінок і дітей зовсім не характерні. Жінки та діти на цих могильниках, незалежно від типу поховальної споруди, завжди лежать в випростаному положенні, на спині³⁴.

Таким чином, катакомба №58, мабуть, була споруджена для повноправного члена аланської родини, але з якихсь причин його тіло не потрапило до поховальної камери. Камера простояла відносно тривалий час відкритою, про що свідчать три шари затічного ґрунту на її підлозі. Через деякий час у дромосі, перед залишеною пустою камерою, було здійснене поховання дівчинки-підлітка. Катакомбу №58 можна вважати своєрідним кенотафом, адже тіло небіжчика, для якого була вирита простора поховальна камера, так до неї і не потрапило. Встановити, яка роль була відведена при створенні цього кенотафа дівчинці-служниці чи посмертній дружині, — за матеріалами поховання, — важко. Проте, це ще раз підтверджує складність соціальної структури аланського населення басейну Сіверського Дінця доби існування салтівської культури.

Література

1. **Аксенов В.С.** Исследования Верхнесалтовского IV катакомбного могильника // АБУ 1999-2000 рр. — Київ: вид. ІА НАНУ, 2001. — С.65-67; **Аксенов В.С.** Исследования Верхне-Салтовского катакомбного могильника // Там само. — С.3-5; **Аксенов В.С.** Раскопки

Верхнесалтовского IV катакомбного могильника и могильника Красная Горка салтовской культуры // АБУ 2000 — 2001 рр. — Київ: вид. ІА НАНУ, 2002. — С.83-85.

2. **Аксенов В.С.** Обряд обезвреживания погребенных в Верхне-Салтовском и Рубежанском катакомбных могильниках салтово-маяцкой культуры // РА. — Москва, 2002. — №3. — С.98-114.

3. **Бабенко В.А.** Раскопки катакомбного могильника в Верхнем Салтове Волчанского уезда Харьковской губ. // Тр. Харьковского комитета по устройству XIII АС. — Харьков, 1905. — С.568.

4. **Плетнева С.А.** От кочевий к городам: Салтово-маяцкая культура // МИА. — Москва: Наука, 1967. — №146. — Рис.18:7; **Бородулин В.Г.** Дневник раскопок Верхнесалтовского отряда Левобережной славяно-русской экспедиции Института археологии АН УССР. — Рукопись. — Харьков, 15 мая — 15 сентября 1987 г. // Архів Харківського історичного музею. — Арк.30.

5. **Плетнева С.А.** На славяно-хазарском пограничье. Дмитриевский археологический комплекс. — Москва: Наука, 1989. — Рис.104; **Бородулин В.Г.** Дневник раскопок Верхнесалтовского катакомбного могильника в 1984 г. — Рукопись. — Харьков, 15 мая — 1 октября 1984 г. // Архів Харківського історичного музею. — Арк.33-34; **Бородулин В.Г.** Дневник раскопок Верхнесалтовского катакомбного могильника в 1992 г. — Рукопись. — Харьков, 21 апреля — 16 сентября 1992 г. // Архів Харківського історичного музею. — Арк.25.

6. **Плетнева С.А.** От кочевий к городам ... — С.85; **Плетнева С.А.** На славяно-хазарском пограничье ... — С.206.

7. **Плетнева С.А.** На славяно-хазарском пограничье ... — С.209, 255.

8. **Ляпушкин И.И.** Памятники салтово-маяцкой культуры в бассейне р. Дона // МИА. — Москва, 1962. — №62. — С.147; **Мерперт Н.Я.** К вопросу о древнейших болгарских племенах. — Казань, 1957. — С.36; **Березовец Д.Т.** Раскопки в Верхнем Салтове в 1959-1960 гг. // КСИА АН УССР. — Киев, 1962, — Вып.12. — С.22.

9. **Бабенко В.А.** Дополнение к докладу "Что дали новые раскопки в Верхнем Салтове" // Тр. XIII АС. — Москва, 1907. — Т.1. — С.399; **Семенов-Зусер С.А.** Раскопки коло с.Верхнього Салтова 1946 р. // АП УРСР. — Київ, 1949. — Т.III. — С.120-123.

10. **Афанасьев Г.Е.** Население лесостепной зоны бассейна Среднего Дона (аланский вариант салтово-маяцкой культуры) // Археологические открытия на ново-стройках. — Москва: Наука, 1987. — Вып.2. — С.147-149.

11. **Бубенок О.Б.** Етнічна належність ямних поховань Верхньосалтівського могильника // Археологія. — Київ, 1993. — №4. — С.51-57.

12. Милотин А. Раскопки 1906 г. на Маяцком городище // ИАК. — Санкт-Петербург, 1909. — Вып. 29. — С. 156. — Рис. 3.
13. Аксенов В.С. Старосалтовский катакомбный могильник // Vita antiqua. — Київ, 1999. — № 2. — С. 142. — Рис. 1: 18.
14. Смирнов К.Ф. Археологические исследования в районе дагестанского селения Тарки в 1948-1949 гг. // МИА. — Москва-Ленинград, 1951. — № 23. — С. 257; Марковин В.И. Дагестан и юго-восточная Чечня в скифо-сарматское время // Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время. — Москва: Наука, 1989. — С. 288.
15. Седов В.В. Водь // Финно-угры и балты в эпоху средневековья. — Москва: Наука, 1987. — С. 38-39. — Табл. I: 5, 6.
16. Плетнева С.А. На славяно-хазарском пограничье ... — Рис. 58; Аксенов В.С. Старосалтовский катакомбный могильник // Vita antiqua. — Київ, 1999. — № 2. — Рис. 4: 5, 22; 5: 31, 32; 6: 36; Аксенов В.С. Рубежанский катакомбный могильник салтово-маяцкой культуры на Северском Донце // Донская археология. — Ростов-на-Дону, 2002 — № 1-2. — Рис. 4: 26; 6: 13-15.
17. Михеев В.К. Отчет о раскопках салтовского могильника Красная Горка Средневековой археологической экспедицией Харьковского госуниверситета в 1994 г. — Рукопись. — Харьков, 1 июля — 22 июля 1994 г. // Архів Музею археології та етнографії Слобідської України. — Арк. 5.
18. Иерусалимская А.А. Кавказ на шелковом пути: Каталог временной выставки. — Санкт-Петербург: Аврора, 1992. — С. 7, 62.
19. Плетнева С.А. От кочевий к городам ... — С. 121.
20. Березовець Д.Т. Дослідження на території Путивльського району, Сумської області // АП УРСР. — Київ, 1952. — Т. III. — Табл. 1: 4; Ляпушкин И.И. К вопросу о памятниках вольтинцевского типа // СА. — Москва, 1959. — Т. XXIX-XXX. — Рис. 1: 3; Сухобоков О.В. Славяне Днепровского Левобережья — Киев: Наук. думка, 1975. — Рис. 24: 1, 2; 25; 26: 4-6.
21. Плетнева С.А. От кочевий к городам ... — С. 121.
22. Плетнева С.А. От кочевий к городам ... — Рис. 31: 3, 4; Плетнева С.А. На славяно-хазарском пограничье ... — Рис. 76.
23. Михеев В.К. Отчет ... 1994 г. — Арк. 4.
24. Parchomenko O.V. Die keramik der Saltovo-kultur am obere lauf des Don (nach Materialien auf ukrainischem Boden) // Die keramik der Saltovo-Majaki kultur und ihrer varianten. — Budapest, 1990. — Taf. 10: 9-11.
25. Плетнева С.А. От кочевий к городам ... — Рис. 31: 2.
26. Плетнева С.А. От кочевий к городам ... — С. 121.
27. Плетнева С.А. На славяно-хазарском пограничье ... — Рис. 77, 78.
28. Parchomenko O.V. Die keramik der Saltovo-kultur am obere lauf des Don... — Taf. 10: 1-3, 5; Flerov V.S. Einige arten der polierten keramik der Saltovo-Majaki kultur // Die keramik der Saltovo-Majaki kultur und ihrer varianten. — Budapest, 1990. — Taf. 12.
29. Михеев В.К. Сухогомольшанский могильник // СА. — Москва, 1986. — № 3. — Рис. 2: 19, 20.
30. Юренко С.П. Население Днепровского Левобережья в VII — VIII вв. н.э. (вольтинцевская культура) // Тр. V Международного конгресса археологов-славистов. — Киев: Наук. думка, 1988. — Т. 4. — С. 248.
31. Липкинг Ю.А. Могильники третьей четверти I тыс. н.э. в Курском Посемье // Раннесредневековые восточнославянские древности. — Ленинград: Наука, 1972. — С. 149.
32. Русанова И.П., Тимошук Б.А. Языческие святилища древних славян. — Москва: Наука, 1993. — С. 80.
33. Васютин С.А. Типология потестарных и политических систем кочевников // Кочевая альтернатива социальной эволюции. — Москва, 2002. — С. 87-88.
33. Плетнева С.А. От кочевий к городам ... — С. 76.
34. Бубенок О.Б. Етнічна належність ямних поховань ... — С. 52. — Рис. 1; Покровский А.М. Верхне-Салтовский могильник // Тр. XII АС. — Москва, 1905. — Т. 1. — С. 466-468; Аксенов В.С. Старосалтовский катакомбный могильник ... — С. 137-149; Аксенов В.С. Рубежанский катакомбный могильник ... — С. 62-78.

Аксёнов В.С.

СИДЯЧЕЕ ПОГРЕБЕНИЕ ИЗ АЛАНСКОГО КАТАКОМБНОГО МОГИЛЬНИКА ОКОЛО с. ВЕРХНИЙ САЛТОВ

Резюме

Работа посвящена погребению, произведенному в дромосе катакомбы № 58 Верхне-Салтовского IV могильника. Специфичность позы погребенной, местоположение захоронения — на дне дромоса, возле входа в пустую погребальную камеру, указывает на зависимое положение девочки-подростка по отношению к хоронившемуся в камерах аланскому населению. Присутствие в составе инвентаря сосуда, совмещающего в себе типичные вольтинцевскую форму, салтовские приёмы орнаментации и технику обжига, позволяет видеть в погребенной представительницу вольтинцевской этнокультурной среды, попавшую в аланскую общину в результате экзополитарной эксплуатации салтовским населением своих непосредственных соседей.

27.04.2003.